

О.Лавер

**ПРО ЛЮДСЬКІ ВТРАТИ В УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКОМУ
ЕТНІЧНОМУ КОНФЛІКТІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Друга світова війна закінчилася майже 60 років тому назад, а питання визначення людських втрат у ній залишається актуальним до цього часу. Особливо важливим у цьому плані є уточнення втрат населення України в цій війні, у тому числі втрат в україно-польському етнічному конфлікті 1942 – 1944 рр., який мав місце на землях Західної України та південно-східної Польщі.

Вивчення людських втрат в етнічних конфліктах ХХ століття наводить на думку, що однією з найважливіших передумов їхнього виникнення є ситуація, коли питома вага ворогуючих народів, які проживають на спірній території, перевищує 10%. Проілюструємо цей факт на прикладі деяких етнічних конфліктів, що відбулися в ХХ столітті, нижченаведеною таблицею, складеної нами на основі джерел¹:

Країна, або регіон, де відбувся конфлікт	Роки конф- лікту	Ворогуючі народи				Кількість загиблих (тис. чоловік)
		назва	%	назва	%	
Судан	1956 - 1972, 1983 - 2000	араби	49,1	негри півдня	30	2.500
Руанда, Бурунді	1959 - 2000	хуту	85	тутсі	14	1.227
Шрі-Ланка	1983 - 2000	сингали	75,2	таміли	17,1	61
Нагорний Карабах	1988 - 1994	вірмени	75,9	азербай джанці	22,8	13
Абхазія	1992 - 1993	грузини	43,8	абхази	17,1	3

Якщо проаналізувати ситуацію на Західній Україні з етнічної точки зору, то слід відмітити, що для українського народу вона складалася вкрай несприятливо. Досить сказати, що тільки в

другій половині XIX ст. у Східній Галичині полонізувалося 0,6 млн. українців². В результаті асиміляційних процесів та польської офіційної політики, яка проводилася в 20 – 30 рр. XX ст., співвідношення українського та польського населення у Східній Галичині змінилося так³:

Рік	Українці		Поляки	
	млн чол.	%	млн чол.	%
1782	1,3	79	0,25	15
1931	3,3	59	1,5	30

Перша світова війна суттєво погіршила етнічну ситуацію українського народу на Холмщині і Підляшші. В результаті примусової евакуації українське населення регіону втратило 120 тис. чол., у той час як питома вага польського населення сягнула 85%⁴. Ситуацію на Волині та Тернопільщині ускладнила колонізаційна політика уряду Польщі в 20 – 30-х рр., що мала на меті вкоренити на цих землях польських військових поселенців-осадників. Станом на 1931 р. на західноукраїнських землях проживало 8,9 млн чол., у тому числі 63% українців (5,6 млн), 25% поляків (2,2 млн) та 10% євреїв (0,9 млн)⁵. Порівнюючи наведені вище цифрові дані з інформацією першої статистичної таблиці, приходимо до висновку, що на західноукраїнських землях у той час накопичився вибуховий потенціал величезної сили.

З цієї точки зору україно-польську війну 1919 р. на Східній Галичині, в якій загинуло 15 тис. українців та 10 тис. поляків⁶, слід розглядати як етнічний конфлікт, що виявився своєрідним прологом етнічного конфлікту 1942 – 1944 рр. Репресії радянських каральних органів у 1939 – 1941 рр. зачепили в основному польське населення західноукраїнських земель. Загалом, за уточненими даними, було депортовано понад 388 тис. чол., а отже дані про 1,5 млн депортованих⁷ чи інформація про депортацію 10% населення Західної України упродовж 1939 – 1941 рр.⁸ завищують справжні масштаби депортації в декілька разів. Згідно з даними НКВС з 210051 осадників та біженців з Польщі у 1941 р. поляки складали 55,98%, а українці – 6,4%⁹. Отже, можемо вважати, що напередодні Великої Вітчизняної війни співвідношення основних народів Західної України – українців, поляків та євреїв зберігалось приблизно на рівні 1931 р. Наприклад, на Волині,

де етнічний конфлікт 1942 – 1944 рр. ішов з особливою гостротою, мешкало на той час 300 тис. поляків¹⁰.

Україно-польський етнічний конфлікт почався в 1942 р.¹¹, а згідно деяких даних¹² навіть раніше терористичними акціями Армії Крайової (АК), батальйонів хлопських (БХ) та польської допоміжної поліції проти українського населення Холмщини і Підляшшя, і продовжувався аж до визволення Червоною армією Волині (лютий 1944 р.) та Галичини (квітень-липень 1944 р.). На території південно-східної Польщі він продовжувався до 1947 р. Визначити точну кількість загиблих у цьому конфлікті неможливо, оскільки, як справедливо відмітив дослідник І. Іллюшин¹³, “для проведення всеохоплюючого ретельного аналізу не вистачає документальних джерел”. Проте можна зробити приблизні оцінки втрат, які максимально наблизять нас до встановлення реальної кількості загиблих у цьому конфлікті. В зв'язку з цим являють собою інтерес деякі дослідження радянської доби¹⁴, причому не теоретичними узагальненнями тогочасних авторів, а конкретним фактичним матеріалом, який наводиться.

У 1942–1943 рр. від рук АК, БХ та польської допоміжної поліції на Холмщині і Підляшші загинуло понад 2 тис. українців¹⁵, протягом 1943 – 1944 рр. – ще 5 тис. українців¹⁶. Разом, таким чином, загинуло понад 7 тис. українців. Близьку цифру втрат – 7,5 тис. загиблих українців називає І. Іллюшин¹⁷. Таким чином, кількість загиблих українців на Холмщині і Підляшші коливається в межах 7 – 7,5 тис. чоловік. Польські втрати склали 6,1 тис. загиблих. За аналогією з українськими, польські втрати можна наближено оцінити в межах 5,7 – 6,1 тис. загиблих. За встановленими анкетними даними в цьому регіоні загинуло 5,3 тис. поляків та 5,8 тис. українців¹⁸. Проте, на наш погляд, ця цифра втрат є неповною через неможливість охоплення і опитування всіх поляків та українців, які постраждали від етнічного конфлікту на землях Холмщини і Підляшшя.

Особливої гостроти етнічний конфлікт досяг на Волині, де захисниками українського населення виступили загони УПА, УНРА та української допоміжної поліції. Пік конфлікту припав на весну 1943 р., коли за даними, наведеними в книзі Н.Дейвіса¹⁹ загинуло 40 тис. поляків, а всього на Волині згідно з даними Я.Грицака²⁰ загинуло 50 тис. поляків. Польські втрати за даними, наведеними І.Іллюшиним²¹, склали 35 тис., а за встановленими анкетними даними – 19 тис. загиблих. Об'єднуючи наведені вище цифрові дані, приходимо до висновку, що втрати польського

населення на Волині коливаються в межах 19 – 50 тис. загиблих .

На наш погляд, близьку до дійсної цифру втрат давали тодішні німецькі високі посадовці, тим більше, що німецький уряд був зацікавлений в розпалюванні україно-польської ворожнечі. Генерал-губернатор Г. Франк в серпні 1942 року на з'їзді НСДАП говорив: "... В інтересах німецької політики слід підтримувати напружені відносини між поляками і українцями. Ті 4,5 чи 5 мільйонів українців, що живуть тут, дуже важливі, як протизвага у стосунках до поляків"²². З огляду на це, німецькі посадовці не мали сенсу завищувати або занижувати людські втрати ворогуючих сторін. Згідно інформації генерал-комісара Волині і Поділля Шепе на травень 1944 р. загинуло 15 тис. поляків²³, що менше від наведеної вище цифри втрат майже в 2,7 рази. В серпні 1943 р. на Волині загинуло ще кілька тисяч поляків, у тому числі в селах Острівки та Острівецька Воля – понад 2 тис. чол.²⁴ І нарешті, в лютому 1944 року в селі Гута Пеняцька загинуло 680 поляків²⁵. Об'єднуючи наведені вище цифрові дані бачимо, що втрати польського населення сягають 19 тис. загиблих, що співпадає з цифрою втрат, наведеною в праці Іллюшина²⁶. Наближено можна вважати, що на Волині загинуло 20 тис. поляків. Втрати українців на Волині невідомі, а тому приймемо їх рівними втратам поляків. Таким чином, можна вважати, що на Волині з обох сторін загинуло 40 тис. чоловік. Додамо, що в той час на Волині проживало понад 33 тис. чехів²⁷, проте протистояння між чехами та українцями не було. Навпаки, в аналітичному огляді ОУН за липень 1943 р. відзначалося, що "чеське населення на Волині ставиться до українських визвольних змагань прихильно і співпрацює з українцями"²⁸.

Етнічний конфлікт між поляками та українцями в "дистрикті Галичина" почався з зими 1943 р. За даними губернатора Вехтера з грудня 1943 і до травня 1944 року на Галичині загинуло 6 тис. поляків²⁹. В праці Іллюшина³⁰ наводиться інформація про те, що за анкетними даними в Львівському та Станіславському воєводствах загинуло 8 тис. поляків та стільки ж у Тернопільському воєводстві. Таким чином, втрати польського населення на Галичині коливаються в межах 6 – 16 тис. загиблих. На наш погляд, остання цифра втрат є завищеною, і необхідно перевірити, чи не було здійснено помилки при підрахунку втрат.

Якщо об'єднати наведені вище цифрові дані, то вимальовується така картина. Польські втрати на Холмщині і Підляшші склали понад 6 тис., на Волині 20 тис., а на Галичині – 10 тис.

загиблих. Разом, таким чином, в україно-польському етнічному конфлікті загинуло понад 36 тис. поляків. Виведена цифра втрат є близькою до цифри 40 тис. загиблих поляків, встановленої польським істориком Ч. Мадайчеком³¹. Отже, втрати польського населення в україно-польському етнічному конфлікті коливаються в межах 36 – 40 тис. загиблих. В зв'язку з цим, дані про те, що в україно-польському етнічному конфлікті загинуло 60 – 100 тис.³², чи 60 – 500 тис. поляків³³ є, без сумніву, значно перебільшеними. Інша річ, коли вказані цифри втрат мають на увазі всіх жертв конфлікту. В даному випадку тих, хто загинув, був поранений, втратив житло, став біженцем і т.д. Якщо виходити з того, що в подібних війнах і конфліктах співвідношення вбитих і поранених складає як мінімум 1:3³⁴, то при максимальній кількості 40 тис. загиблих поляків, число поранених могло скласти 120 тис. чоловік. Стосовно втрат українців, то кількість загиблих українців на Галичині та Волині є невідомою, а тому інформація про те, що в україно-польському етнічному конфлікті українців загинуло в 3 рази менше, ніж поляків³⁵ є недоведеною. Якщо прийняти кількість загиблих українців рівною кількості загиблих поляків, то максимальна кількість загиблих в україно-польському етнічному конфлікті 1942 – 1944 рр. становитиме 80 тис. чоловік.

На території сучасної Польщі, в Закерзонні, етнічний конфлікт продовжувався аж до 1947 року і був частиною громадянської війни 1945 – 1948 рр. в цій країні. В цій війні загинуло 30 тис. чол.³⁶. Стосовно втрат в етнічному конфлікті, то за вказаний проміжок часу з українського боку загинуло 4 тис. чоловік, в тому числі 1,5 тис. бійців УПА та 2,5 тис. підпільників і цивільних громадян. Польські втрати склали 2196 загиблих, в тому числі 997 військовослужбовців, 600 міліціонерів та 599 цивільних громадян³⁷. Таким чином, в етнічному конфлікті 1945 – 1948 рр. загинуло понад 6 тис. чоловік, що склало понад 20% всіх втрат у громадянській війні 1945 – 1948 рр. в Польщі. Сюди ж треба додати 342 українців, які були засуджені до страти польськими військовими судами в 1947 – 1950 рр., та 151 українця, що загинув від недоїдання, хвороб і тортур в концтаборі у Явожно в 1947 – 1948 рр.³⁸ Таким чином, загальне число загиблих в україно-польському етнічному конфлікті 40-х років XX століття склало біля 87 тис. чол.

Зауважимо, що україно-польський етнічний конфлікт не був унікальним явищем в роки Другої світової війни. З не меншою жорстокістю на землях Югославії йшов етнічний конфлікт між

сербами, хорватами, албанцями і мусульманами. Причина та ж сама: поліетнічність спірних територій. Наприклад, в Хорватії у 1941 р. проживало понад 6 млн. чоловік, в тому числі 55% хорватів, 31,7% сербів, 11,7% мусульман і т.д.³⁹ 64]. В результаті етнічного конфлікту тільки мусульман загинуло 50 тис. чоловік, в Косово загинуло 10 тис. сербів⁴⁰. Як україно-польська війна 1919 р. передувала україно-польському етнічному конфлікту 1942 – 1947 рр. так і етнічний конфлікт в Югославії (1941 – 1944 рр.) передував етнічному конфлікту, який розгорівся на цих землях в першій половині 90-х років.

Після взаємного переселення українців та поляків у 1944 – 1947 рр. етнічний конфлікт вичерпав себе. Реальністю стала офіційна дружба між колишнім СРСР та Польщею, Україною та Польщею в зовнішньополітичній сфері та постійне зменшення як кількості поляків на Україні, так і українців у Польщі в сфері внутрішнього життя обох держав. Якщо в 1959 р. на Україні жило понад 363 тис. поляків, причому біля 68% з них вважали рідною українську мову⁴¹, то останнім переписом 2002 року на Україні було зафіксовано понад 145 тис. поляків, причому 70% з них вважали рідною українську мову⁴². За оцінками демографів кількість українців на середину 1987 р. у Польщі складала 300 тис. чол.⁴³ Реальність виявилася менш оптимістичною: за офіційними даними в 1996 р. в Польщі мешкало 200 тис. українців⁴⁴.

Україно-польський етнічний конфлікт 40-х років ХХ століття, в якому загинуло близько 87 тис. чол., уже давно став надбанням історії. Але як результати, так і перебіг основних подій цього конфлікту засвідчують одне: політика держави в поліетнічних регіонах має бути виваженою і толерантною. Це стосується і теперішньої Української держави, у якій за останнім переписом 2002 р. українці складають 77,8%, а росіяни – 17,3% усього населення⁴⁵.

¹ Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. Статистичне дослідження. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2002. – С.183, 270, 274; Население мира: демографический справочник. – М.: Мысль, 1989. – С. 432, 447; World Almanac and book of facts. 2000. – World almanac books. – P. 861.

² Брук С.И., Кабузан В.М. Численность и расселение украинского этноса в 18 – начале 20 века // Советская этнография. – 1981. – №5. – С.27.

-
- ³ Кабузан Н.В. Украинское население Галиции, Буковины и Закарпатья в конце XVIII – 30-х годах XX века // Советская этнография. – 1985. – № 3. – С.74.
 - ⁴ Енциклопедія українознавства. т.10 – Львів, 2000. – С. 3617 – 3618.
 - ⁵ Історія України. – Львів: Світ, 1998. – С. 272 – 273.
 - ⁶ Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1991. – С.324.
 - ⁷ Другая война: 1939 – 1945. Кн. 3. – М.: Российский гуманитарный университет, 1996. – С. 269, 286–288.
 - ⁸ Історія України. – С.294.
 - ⁹ Парсаданова В.С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939 – 1941 гг. // Новая и новейшая история. – 1989. – №2. – С.32.
 - ¹⁰ Норман Дейвіс. Європа. Історія. – К.: Основи, 2001. – С.1065.
 - ¹¹ Дзьобак В.В. Тарас Бульба – Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941 – 1944 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – С.128.
 - ¹² Історія України. – С.311.
 - ¹³ Ілюшин І. Армія Крайова й українсько-польське протистояння в Західній Україні 1939 – 1945 рр. в світлі вітчизняної та зарубіжної історіографії // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 6. – Київ, 2002. – С. 90.
 - ¹⁴ Чередниченко В. Анатомія зради. – К.: Політвидав, 1978; Давиденко В.А. УПА: шлях ганьби і злочинів. – К.: Знання, 1989.
 - ¹⁵ Дзьобак В.В. Тарас Бульба – Боровець... – С.128.
 - ¹⁶ Історія України. – С. 311.
 - ¹⁷ Ілюшин І. Армія Крайова й українсько-польське протистояння ... – С. 92.
 - ¹⁸ Там само.
 - ¹⁹ Норман Дейвіс. Європа. Історія. – С. 1065.
 - ²⁰ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації. XIX – XX століття. – К.: Генеза, 1996. – С.254.
 - ²¹ Ілюшин І. Армія Крайова й українсько-польське протистояння... – С. 92.
 - ²² Чередниченко В. Анатомія зради. – С.159.
 - ²³ Там само. – С.160.
 - ²⁴ Там само.
 - ²⁵ Давиденко В.А. УПА: шлях ганьби і злочинів. – С.20.
 - ²⁶ Ілюшин І. Армія Крайова й українсько-польське протистояння ... – С.92.
 - ²⁷ Грицак Я. Нарис історії України. – С.268.
 - ²⁸ Дзьобак В.В. Тарас Бульба – Боровець... – С.129.
 - ²⁹ Чередниченко В. Анатомія зради. – С.172.
 - ³⁰ Ілюшин І. Армія Крайова й українсько-польське протистояння ... – С. 92.
 - ³¹ Wiadomosci historyczne. – 1988. – № 179. – s. 509.

-
- ³² Грицак Я. Нарис історії України. – С.254.
- ³³ Норман Дейвіс. Європа. Історія. – С.1065.
- ³⁴ Урланис Б.Ц. История военных потерь. – М.: Полигон – АСТ, 1998. – С.460 – 467.
- ³⁵ Грицак Я. Нарис історії України. – С.254.
- ³⁶ Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. – С.60.
- ³⁷ Ткаченко С.Н. Повстанческая армия. (Тактика борьбы). – М.: АСТ, 2000. – С. 367.
- ³⁸ Історія України. – С.334.
- ³⁹ Родина. – М. – 2002. – № 6. – С. 64.
- ⁴⁰ Лавер О.Г. Війни та народонаселення країн світу в ХХ столітті. – С.47.
- ⁴¹ Там само. – С.226.
- ⁴² Аргументы и факты в Украине. – К. – 2003. – № 3. – С.6.
- ⁴³ Население мира: демографический справочник. – С.439.
- ⁴⁴ Этнографическое обозрение. – М. – 2000. – №1. – С.98.
- ⁴⁵ Аргументы и факты в Украине. – К. – 2003. – № 3. – С.6.